

BEREZNAY ANDRÁS

EGY ISMERTETÉS ISMERTETÉSE

Erdély történetének atlasza című, 2011 júniusában megjelent munkámról a *Pro Minoritate* az évi őszi számában közölt – rendkívül különös – ismertetést, *Erdély térbe vetített történelme* címmel. Már a cím meglepő, hiszen a térképek rendszerint síkban jelennek meg, az utalás térbeliségükre bizarr. E szóhasználatnak önmagában még sincs jelentősége, és tartózkodnék is attól, hogy az írás szerzőjével szemben úgy élcélődjek, miféle hatás alatt lehetett, amikor – amint ez tűnik – hologramot delirált, ha egész írása nem mutatná valamilyen torzító hatás jelét.

Magától értetődik, hogy semmilyen történelmi atlasz sem lehet képes a múlt minden vonatkozásának kimerítő reprodukálására, megalkotói a legkülönbözőbb, maguk által figyelembe venni érdemesnek talált tényezők és mérlegelési elvek alapján jutnak el térképtéma-választásaikra. Egy hasznos atlasz ismertetés csak arról, illetve annak esetleges hibáiról ad számot, ami látható, nem arról, amit írója, ha rajta múlna, további térképeken láttatna – különösen, amikor az atlasz szerzője a kiválasztás szempontjait meg is indokolta. A recenzor maga által vállalt föladata ez, ha nem kívánja elvitatni – elfogadhatatlanul – a bemutatott atlasz készítőjének szerkesztési, illetve témaválasztási szabadságát, illetve, ha azt nem veszi önkényesen semmibe.

Saját számos atlaszismertetésem megírásakor (ahogyan ez szokásos is) mindig tartózkodtam attól, hogy atlaszokat azon az alapon marasztaljak el, hogy szerintem belőlük mi hiányzik, vagy milyen téma megjelenítését tartottam volna még kívánatosnak. Az ilyen megközelítés ugyanis intellektuális értelemben eleve tisztességtelen. Azért az, mert az effajta elvárás végtelen, ilyen alapon annak, aki akar, mindig könnyű hiányosságra mutatni: nincs az a sok, aminél ne lehetne több. Az eljárás egyben – és éppen ez jelent ellenállhatatlan kísértést a vele élőknek – nagyon alkalmas az ismertetést író ismerethalmazának bizonyítatlan sejtetésére, személye szakértői voltának, a tárgyalt munkát elkészítő számlájára, olcsó kiemelésére – legalábbis látszólag. Hiányt magam csak olyankor tettem néha szóvá, amikor egy térkép saját témájának nem felelt meg tartalmilag. Egy – történetesen román – atlasz (az 1971-es Pascu-féle) egy térképén például „Magyar Királyság 11–16. század” hatszáz év egyben tárgyalásakor csak az látható, hogy Magyarországot szomszédai fölosztották. Sem az Árpádok, sem Nagy Lajos vagy Mátyás országa nem került bemutatásra. Erről

sem tettem volna említést, ha az atlasz készítői félrevezető címadással nem tetetik, hogy azt a kort ábrázolják, amit valójában nem mutattak be. A probléma itt nem egy eszményi teljesség hiánya volt, hanem a szemlélő manipulatív félrevezetésének eltéveszthetetlen szándéka.

Erdély története atlaszának recenzora nemcsak a teljes erdélyi történelemnek szentelt első atlaszt tartotta kezében, amikor ismertetésébe fogott, hanem általa egyidejűleg a magyar történelem tárgyában eddig készült legrészletesebb atlaszt is. Erről a fő mondanivalója: – Kevés!

Az írásnak ez az így legalábbis nem pont korrekt vonása esetleg elnézhető lenne, ha – amint azt meg is kíséri – következetlenséget róhatna föl az atlasz térképein tárgyalt témák kiválasztása tekintetében. Az előszavamban foglaltak figyelembevételével – amit mellőzött – viszont éppen erre nincs módja. Ennek az ismertetésnek álcázott – de csak rosszul, illetve félreértelmezett mellékkörülményekre vagy nem is létező kérdésekre (rájuk is hibásan) összpontosító –, áskálódásának igencsak hozzá nem értőnek mutatkozó, de annál tudálékosabban föllépő írója egyben azért következetes: az atlaszról formálható világos kép kárára, és szerzőjének leértékelését célozva igyekszik kitartóan megzavarni olvasóit. Ez – bármennyire is szokatlan és meglepő – kimutatható.

Hiányosságként kéri számon, hogy – szerinte – nem törlesztek valamiből, amit úgy határoz meg, hogy „a »modern Erdéllyel« kapcsolatos deficit”. Hogy mi ez, és hogy mennyiben lenne egy történelmi atlasz dolga ezt törleszteni – amennyiben e panaszának értelme van –, abból derül csak ki, hogy egyebütt – vagyis más-más szavakkal panaszolva föl kétszer ugyanazt – következetlenséggel vádol, mert szerinte „a gazdasági viszonyok” térképei „a 19. századra teljesen eltűnnek a könyv lapjairól”, pedig „a 19. század végi és 20. század eleji iparosítás mozzanatai”-nak bemutatása különösen fontos lenne. Itt az csak a kisebbik nehézség – mivel ezzel két térkép létét eltagadja, a 79. (Vasútépítés, bányászat) és a 82. (Gazdaság, 1913) térképét –, hogy nem mond igazat. Ami e vonatkozásban igazán jelentős (inkább a következő időkre nézve), hogy úgy tesz, mintha nem látta volna előszavamban témaválasztási szempontjaimat, illetve megindokolásuk megfelelő részét: „Etnikai, vallási, művelődési, társadalmi fejlemények is szerepet játszanak – az összefüggéseknek mindez része. Erdély történetének atlasza fontos háttér-információként ezért foglalkozik velük. Kimerítő földolgozásuk azonban általános jellegű történelmi atlaszban nem lehetséges a fókuszpontok elhomályosulása nélkül, vagyis anélkül, hogy a munka a legkülönbözőbb más tudományok térképezésének eszközévé válna, vagyis az egyes szakágak önálló atlaszainak a föladatát vállalná – oda nem illően – magára. Mostani vállalkozásomban az arányok megőrzésének óhajától vezetettve jártam el úgy, hogy nem eseménytörténeti kérdések csak annyiban és akkor kerültek – mindenestre az atlasz nekik szentelt több mint egy ötödében – bemutatásra, ilyenkor viszont részleteikben, amíg azoknak az egyes korokban mintegy újdonság jellege, korszaknyitó fontossága volt, az események

mellőzhetetlen összetevői voltak, anélkül hogy még a mindennapok magától értetődő, csak a specialista érdeklődésére számítható részévé váltak volna.”

Egy ismertetés írójának módjában áll a föntiek után meggondolásaimmal esetleg nem egyetérteni – különösen, ha egy másfajta megközelítés következményeit nem képes átlátni –, de semmi esetre sem foghatja rám, hogy a kérdésben következtelen voltam. Recenzorom maga nem következetes, amikor olyan természetű következetességet hiányol részemről, amilyennek a lehetőségével számoltam, de átgondolt mérlegelés alapján elutasítottam. Pontosan azt reklamálja, amit jó okkal kerültem el: a már megszokottá trivializálódott, más, mint eseménytörténeti (azaz föltétlenül bemutatandó) adatoknak az atlaszba zsúfolását. Amit elvárna, az az egyes kérdésekre specializálódott önálló kiadványok föladata. És ilyenek már régen léteznek. Teleki Pál Államtudományi Intézetének e téren is voltak jelentős eredményei. Kiváló és részletes gazdasági és a különböző nyelvű oktatásról szóló térképek találhatók például a Magyar Történelmi Társulat 1940-es *Erdély* című kötetében, olyanok, amelyek jövőbe képzelt elkészítését a recenzor így szorgalmazza: „...ennek a munkának az elvégzése...mindenképpen kívánatos és a magyar történelmi köztudatot és realitásérzékét kedvezően befolyásoló lenne...”. Deficitet ilyen téren csak az emlegethet, aki ezt az alapmunkát sem ismerve pusztán a levegőbe beszél, hogy jól hangzónak képzelt ezt-azt mondjon. Megfelelő adat az azóta eltelt időkről is bőven található földrajzi atlaszokban. Ha már – nem minden provincializmus nélkül – hangsúlyozni valónak találja – mintha arról tudna, hogy ez más népeknek kevésbé a sajátossága –, hogy „mi magyarok...ézelmileg is szeretik” a térképeket (ismer nem érzelmi szeretést is?), és ha annyira zavarta az emlegetett „deficit”, talán ellenőrizhette volna magyarként is, recenzorként is, mi áll már régen rendelkezésre, mielőtt annak, ami megvan, állítólagos problémaforrást jelentő hiányát emlegeti. Ami pedig – még a föntiek részeként – azt a különös fogalmazását illeti, miszerint „a művelődési-oktatási adatok... amelyek a két háború közötti időszakban a bezárt magyar iskolákra szűkítve jelennek meg”, az ember csak megrökönyödhet egy térkép témájának ilyen szintű meg nem értése, vagy a jelmagyarázatában jól megvilágított tartalmának netán – hogy módot találjon itt is az ál-elmarasztalásra – csúsztatásos félreinterpreterálása tekintetében. Az, hogy ezúttal – mint sugallja – etnocentrista megközelítést mutatna részemről, amit fölró, vagyis, hogy a nem magyar nyelvű oktatás részleteivel nem foglalkoztam, elfogadhatatlan. E térkép címe „Magyar kisebbség, 1920–40”. Az, hogy az ismertetés írójáról a *Pro Minoritá*téban közöltek szerint „kisebbségkutató történész, a Külügyminisztérium Stratégiai Tervezési Főosztályának vezetője”, ne tudná azonosítani, hogy egy ilyen témájú térképen a bezárt magyar iskolák egészen más összefüggésben kerültek bemutatásra, mint ahogyan ő erre utal – azaz semmiféle „szűkítés”, tartalmi csonkulás nem történt –, nem hihető. Ha mégis az, akkor nagyon nagy bajban van a haza.

Az ismertetés egyharmad része az atlasz térképeinek minden elképzelhető értelem nélküli, azaz nagyon fölösleges kategorizálásával foglalkozik. Ez ellentmondásos is, amennyiben írója, miután – helyesen – leszögezi, hogy részéről „praktikus megközelítés” volt az effélének az elkerülése, mégis megpróbálja igazolni az atlasz tartalmának szerinte is „vitatható” és „önkényes” korszakolását, a térképeknek a maga által fölállított, mesterségesen kialakított kategóriákba gyömöszölését. Így: „...vannak azonban a történelemben korszakhatárok, korszakfordulók, és egy teljes ívű áttekintés jellemzésénél mindenképpen fontos kérdés, hogy melyik korszaknak mekkora figyelmet szentel.” Ami ebből nem derül ki, hogy ez miért lenne fontos kérdés? Nem az. Nem is kérdés, egészen közömbös. Elsősorban azért – bevezetőből ezt is megállapíthatta volna –, mert semmiféle korszaknak nem szenteltem e minőségében semmilyen figyelmet. Ez nem volt, és nem is lehetett szempont. A valóság az, hogy az Erdély történetében fontos mozzanatok, amelyeket „lépésről lépésre” bemutatni törekedtem, elkerülhetetlenül ilyen vagy amolyan korszak részei, e ténynek azonban térképtémáim kiválasztásában jelentősége egyáltalán nem volt. Esetlegesség, hogy a változások sűrűsödése vagy ritkulása mikor indokolja több vagy kevesebb térképen ábrázolásukat. Ennek nincs köze az egyes korok jelentőségének valamiféle, csak általa rájuk vetített, de munkámban helyesen – ahogyan ő mondja, praktikus – sosem volt, és alkalmazhatatlan elméleti súlyozásához. A recenzor e tárgyszerűtlen elmélkedése csak azt szolgálja, hogy saját kategorizálását mércének megtéve, annak nevében kérhessen számon dolgokat. Ez csalás, az írás egy másik intellektuálisan nem kis tisztességtelensége.

Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy ez az eleve öncélú kategorizálás önmagának sem felel meg. A „statisztikát” – írója utal rá így – közelebről szemügyre véve újabb meglepetések érik az olvasót. Baj van már rögtön a számokkal. Az egyes kategóriákban listázott térképek számát összeadva az derül ki, hogy csak 101-en vannak 102 helyett, ami az atlaszban lévő összes térképpoldal tényleges száma, a grafikon nélkül. Valami valahol kimaradt. Tévedni emberi dolog, legyinthetnének, ha ezután a számok, illetve a fogalmak össze nem állása nem súlyosbodna. Hat térképről beszél, amelyek – fogalmazásában – „a Római Birodalom összeomlása előtti időszakból” vannak. Ezt az atlaszban láthatók összefüggésében csak úgy lehet értelmezni, hogy a Római Birodalom összeomlásán az Erdély területe fölötti római uralom végét érti. Ami pedig távolról sem ugyanaz, méghozzá az okok egész sora miatt nem. Nem ez az egyetlen alkalom, már a címből láttuk, amikor összekeveri a szezont (jobb esetben) a fazonnal. Fogalomzavarai, rossz szóhasználata sokasodnak. Hegy- és vízrajzi térképem esetében „madártávlatból áttekintés” az, amit a szó jelentésének – úgy látszik – nem ismeretében, de azt jól hangzónak képzelve, oda nem tartozóan emleget, és talán hasonló okból alkalmazza szemléletemre – máshol, nem a lista részeként – az ugyan dicséretnek szánt, de elfogadhatatlan „multikulturális” jelzőt. Ez az eddigieknél is rosszabb. Igazi zagyválás a transzszilvanizmus fogalmának

a multikulturalitáséval történő egybemosása. Az utóbbinak mint egyenértékűnek a ráerőltetése a civilizációk rivalizálásának kérdéskörére, nem kevésbé az. Az embernek növekvően az az érzése, hogy a recenzor hallott ugyan az általa használt fogalmakról valamit „zongorázni”, de nincs tisztában valódi értelmükkel, sem a velük kapcsolatos alapvető összefüggésekkel, vagy pedig nem törődik velük. Ez a civilizációk történelmi versengéséről szóló nézeteimre tett utalására is érvényes. Írása azt sejteti, hogy nem szavak, illetve fogalmak értelmi megfelelése, hanem hangzatosságuk/dívtatos fölkapottságuk körében mozog. Alighanem ilyen szálon lesz nála a síkból „tér”, a domborzatból „madártávlat”, és népek kapcsolatáról szólva talán mindenből, ami nem népirtás „multikulturális”, valamint „huntingtoni” abból, ami – akkor is ha másként – azonosítja, hogy a civilizációk a történelemnek saját jogukon szereplői. Erről szóló, Huntingtonéitól eltérő nézeteim a sajátjaim. Ez kiderül a *Földrajzi Értesítő*ben megjelent írásomból (1998/4. szám). Nincs szándékomban fölírni a recenzornak, hogy ezt nem ismeri, de azt igen, hogy specifikus értelmű fogalmakkal, esetleg a jól értesültség látszatának érdekében, de szükségtelenül és alkalmazhatatlanul dobálódzik. Ez különösen igaz a multikulturalitásra nézve, aminek vádját – még ha nem akként említi is – visszautasítom. Atlaszomnak, illetve szemléletemnek a multikulturalizmushoz nincs köze. Ha ő maga, mint leszögezte, azonosul ezzel a – gyakorlatban már ott is, ahol valamikor lelkesen fölkarolták – rombolónak bizonyult, társadalommanipuláló, felelőtlen kísérlettel, lelke rajta. Tőlem mindig idegen volt.

„Statisztikájához”, illetve számaihoz visszakanyarodva, elmondásra vár – anélkül, hogy ennek a semmire sem jó osztályozásnak minden hasonló részletére ki kívánnék térni –, hogy az egyes kategóriába listázottak nem mindig állnak össze. Közéleti megnézésre például az derül ki, hogy a „Magyarországból Romániába” című, a trianoni békével végződő tartalmú térképet, nem amint várhatnánk, az általa „1848-tól Trianonig”-nak elnevezett korszakba sorolta, hanem a következőbe. Joggal, ami azt illeti, ha oda – mások mellett – „a két világháború közötti időszak” térképei kerülnek. Ez, miközben mindegy, jól mutatja besorolás-játszadozásának értelmetlenségét, egyben jellemző írása átgondolatlanságára. Máshol, ha már kiemelte magyarázó szövegeim számát, tehette volna helyesen is. 103-ról beszél, pedig csak 102 van. (A természetföldrajzi térképhez szükségtelennek tartottam magyarázatot fűzni.) Hasonlóan nem figyelt oda, amikor az atlaszban bemutatottokról „körülbelül a Krisztus előtti 13. századtól” kezdődőként számolt be az olvasónak. Pedig a kérdéses térképen kétszer is kiírásra került, hogy az az „i. e. 16. század”-tól kelteződik. Bár az atlaszról alkotható kép szempontjából közömbösen, még munkám elkészítésének időtartamát is hibásan adta meg. (Amiről úgy írtam, hogy – megszakításokkal – tizenhárom évet vett igénybe, összességében mintegy öt évnének számítható – ha csak vele foglalkoztam volna – munkám eredménye, az nála – ki tudja miért – „túlnyomóan a kiadás előtti öt év”-vé alakult.)

A grafikont vizsgálva az atlasz tartalmának egészéhez képest történt leszűkítésre figyel föl, kihagyást emleget annak kapcsán, hogy az uralomváltozások bemutatása a dák állammal kezdődik. Hogy itt mi maradt el, rejtély. Mi mással lehetne uralmak hosszának áttekintését kezdeni, mint a legelső állam megjelenésével? Nincs hát a kezdetnél kihagyás, és ugyanúgy nincs, pedig alaptalanul ezt is állítja, az időskála végén, ahol szerinte (vajon honnan vette?) az EU-csatlakozás korszakát (melyet – megint csak miért? – 2000-rel kezdődően rögzít) elhagytam volna. Mindebből semmi sem igaz. De ha föltűnt számára – vagyis úgy csinált, mintha ebben valami rendkívüli lenne –, hogy az uralomváltozások „Dáciától Romániáig” kerültek bemutatásra, ezzel módot teremtett magának, hogy azzal ironizálhasson, hogy „a könyv e vonatkozását román részről valószínűleg nem fogják szemére hányni.” Az, hogy ebből mit próbál kihozni, nem világos, de ráutalós fogalmazása figyelmeztetésnek hangzik: „Itt valami lappang. A szerző a románok kedvéért manipulál!” Ilyen értelmű vádaskodás szándékát mégis nehéz még eddigi, korántsem jóindulatú kiforgatás-halmaza után is föltételezni a recenzorról, de mindenképpen megmarad a kérdés, hogy ha ezt nem akarta sugallni, mi célja volt az idézett mondattal? Valószínűleg semmi. Éppen annyira értelmetlen töltelék lehet, ál-gondolat, mint írásának nagyjából egésze, talán csak szembetűnőbb.

A bármely ismertetéstől – tárgyyszerű bemutatástól – elvárható összes elemet hasonlóan nélkülözi az a semminél kevesebbet közlő, mert önkényes interpretációit axiómaként tálaló, ennyiben valótlan, nem kissé zavaros eszme-futtatása is, amely szerint: „A magyar történetírásban ...szokatlanul (a románban nem szokatlanul) magas számban jelenik meg térképeken az Erdéllyel kapcsolatos román nemzeti mitológia – vitatható megalapozottságú – referenciájául szolgáló dák-római időszak. Ezzel szinte azonos reprezentáltságú a római kortól a magyar államiságig terjedő (hun korszakot, a magyarok bevándorlását stb.) összegző rész. A szerző tehát kiemelt figyelmet szentel az érzelmektől sem mentes magyar-román etnotörténeti, jelentős részben régészeti természetű viták fő súrlódási pontjának számító korszakoknak.” Hogy az olvasó mindennek alapján mit gondolhat, kérdés. Vagy azt, hogy a román történetírással folytatott vita (önkényes?) kielezésére törekszem, vagy, hogy a román mitológia szemléletének, kedvenc témája előnyben részesítésével, mintegy kedvezek. A legvalószínűbb, hogy e két dolog egyidejű – és egyaránt indokolatlan – sugallása egyszerűen zavarba hozza azzal kapcsolatban, hogy tulajdonképpen mit olvas, és mi lehet atlaszom fölfogása, módszere.

Semmi olyasmi, amit az ismertető állít, aki úgy látszik képtelen azonosulni azzal, amit az előszóban szögeztem le, vagyis hogy munkámban a célom „Erdély történetének bemutatása volt, úgy, ahogyan az volt”, és ennek során: „A hangsúly az összefüggések lépésről lépésre történő nyomon követésén van.” Nem érti, vagy úgy tesz, mintha nem értené, hogy az atlasz térképei nem az általa erőszakolt, de számomra föl sem merült szempontok szerint kerültek kivá-

lasztásra, hanem a téma kínálta minden jelentős történeti mozzanat bemutatására irányuló belső igény logikájától vezetettve készítettem el őket. Semmiféle úgynevezett reprezentáltságról nincs tehát szó. Recenzorom, úgy látszik, nem képes egy ma nyugaton főként balos körökben dívó, kvótákban mérő fölszines gondolkodástól szabadulni. Nem szenteltem valójában olyan értelemben semminek figyelmet, amiről állítja, hanem egyszerűen nem mellőztem a teljesség igénye esetén bemutatásra szoruló mozzanatokot. Ennek nincs köze azokhoz a vitákhoz, amelyeknek összefüggéseibe, jó szolgálatot senkinek nem téve, ő utalná a tények ismertetését.

Figyelmen kívül hagyva, hogy mekkora ellentmondás – értelmetlenség – részéről a „román nemzeti mitológia” „vitatható megalapozottságú” referenciájáról elmélkedni (mintha lehetne valami, ami mitológia, egyidejűleg megalapozott), kérdés, hogy tulajdonképpen mi az, ami számára szemet szúrt? Van valami különös esetleg abban, hogy egy Erdély történetét bemutatni törekvő atlasz térképet szentel az ottani hun uralom korának, a magyarság bevándorlásának, vagy amit „stb.”-ként összegez, a gepida, az avar és a bolgár ellenőrzés korának? Mindegyik esetben többé-kevésbé legalább egy évszázad került ezáltal bemutatásra, aminek elhagyása lehetne föltűnő, nem jelenléte az, ami bölcselkedő értelmezésre szorul. Mindez, ha valaminek mégis a „reprezentálása”, az mindössze a történelem, nem valamilyen ideologikus ügy. Ami pedig a dák-római időszaknak szentelt térképek számával való ál-mélyértelmű, de semmitmondó zsonglörködését illeti, nem úgy tűnik, mintha tudná is, hogy miről beszél. Erre vonatkozó állításai legjobb esetben is kétes értékűek. Azért tudniillik, mert nem igaz általában, hogy a román történeti térképészetben „magas” a témáról szóló térképek száma. Ez csak egyetlen román atlaszra áll, vagy egy tucat másikra nem. A magyar történeti térképészet pedig, az utalt atlasztól (*Atlas pentru istoria României*, 1983) eltekintve, alig marad el a román mögött a kor bemutatása tekintetében, azaz nem nagyon van itt rávilágítani való, és ha az erről szóló térképek száma atlaszomban más magyarokénál magasabb, az azért nem említésre méltó, mert az erdélyi vonatkozású események bemutatását illetően Erdélynek szentelt atlasz lévén – természetszerűleg – általában is részletesebb minden eddigi magyar atlasznál. Nemcsak a román történetírás számára izgalmas térképek száma magasabb benne, mint más magyar történelmi atlaszokban, hanem mindenféle magyar, illetve Kárpát-medencei témájú térképeké is az. A recenzor más jelentést sugalló önkényes hangsúlyozása félrevezető. Itt válik világossá, hogy mennyire gyöngye lábán áll az a beállítás, hogy bizonyos témákat (értelemszerűen ideologikusan) megkülönböztetetten kiemeltem.

Az is kérdés, mit akar mondani azzal, amikor azt kifogásolja, hogy a reformkorra „csak” egy térkép esik. Hogy szerinte ez mennyiben nem elég, minek a bemutatására nem került esetleg sor, hánynak kellene esnie, arra még csak utalás sincsen. Mindössze a rosszallás érződik („de ebből csak egy esik a reform-

korra”). Nem csak itt jár el így. Máshol semleges, tárgyyszerű közlésemre utal úgy, fölismerhető ok nélkül, hogy én azzal valamit „elismer”-tem. Ez harmadik, a lejáratást tisztességtelen eszközökkel, mert nem tényleges fogyatékosra mutató alapján, pusztán hangulati befolyásolással célzó módszere. Ilyen az is, ahogy minden bizonyíték kínálata nélkül elmarasztalva inszinuálja, hogy valami baj van a „magyarázószövegek és a térképek összefüggésének kérdésével”, – ami azután vagy igaz, vagy nem igaz. Ugyanezt a technikát alkalmazva, vagyis hibák meglétére vonatkozó utalásának már sem konkretizálására, sem alátámasztására nem téve még csak kísérletet sem, a „szövegek részleteivel, konkrét megfogalmazásaival, nyelvezetével” kapcsolatban is az atlasz fogyatékosainak már mintegy tömegeit („számos vonatkozás”) sugallja az olvasónak.

Munkám érdemeinek kilúgozására másképpen is törekszik. Úttörő jellegét ugyan nem tagadja, de minden módon úgy igyekszik beállítani, hogy ez csak afféle első lépés, biztató kezdet, vagyis úgy, mintha az atlasz önmagában nem, vagy alig jelentene értéket. „Előrelépés”-ről beszél, „hasonló próbálkozások” születésében bízik, „továbbgondolás”, „továbbfejlesztés” az, amit elvár. Az utóbbi kapcsán, hihetetlen arroganciával, mintha kisajátítani törekedne munkámat, arra elképesztő módon már-már sajátjaként utal, amikor általa mintegy elhatározott – főnökömmnek képzelem magát? – további alakításában egyfajta természetességgel könyököl oda többes számban fogalmazásával („gondolkozhatunk és vitatkozhatunk”), önmagát beleértő, önjelölt javaslattevőként, máris rendelkező meghatározó szerepben („figyelembe veendő szempontok”). – Nagy csudákat uram, nagy csudákat!

Mindez aligha véletlen: a lenyomni törekvés következetes. Valamelyest még az atlasz újdonságjellegét is elbogatellizálni próbálja fonakul, amikor a szavakkal addig zsonglörködik, amíg világos kimondását ugyan nem kockáztatva, sőt a tényt, hogy „Erdély története, most első ízben kerül térképeken bemutatásra” azért rögzítve, de mégis azt érezteti az olvasóval, hogy az csak az utóbbi két-három évtizedre nézve pótol hiányt.

Maga a szerző sem jár jobban. Nem mintha zokon venném, de aránytalanságában föltűnő, hogy az előszó írójáról, és a mű kiadójáról több bemutató/értékelő/elismerő szava van, mint arról, aki az egész atlaszt készítette. Ez mégsem jelentene problémát, ha a rólam közölt kevés legalább helyes lenne. Nem az. Nehéz az eddigiek után nem arra gondolni, hogy általános lekicsinyléseinek része, hogy foglalkozásomat úgy adja meg, hogy „térképész”, holott konkrét közléseimből látnia kellett, hogy fölkészültségem történészi, és hogy az interdiszciplináris területre, amit művelek – ez történelmi térképek, illetve atlaszok tervezése, szerkesztése és esetenként rajzolása – úgy utalok mindenhol, hogy történelmi térképész. Ha elárulná a tényt, hogy az atlasz készítője szakember, méghozzá elég egyedülálló specialista, akkor nem volna módja azt a hatást keltetni, amire – mint láttuk – törekszik, hogy ugyanis a munka mindössze jó kezdet és efféle (amit majd ő rendbe hoz). Így végzettségem és specializálódásom

eltagadása is arra mutat, hogy célja közvetve ezzel is az atlasz problematikus voltának sugallása. Ki ugyan nem mondva, de a szerzőt – csak – térképésznek titulálva úgy tűnik, azt adja értelemszerűen az olvasó értésére, hogy a munka egy amatőré. (Hogy nem utal eredményeimre, nem lényeges, de sejtetően nem független a föntiektől.) Azt, hogy mindez valóban így lehet, megerősíti, hogy – fogalmazásában – az atlasz olyan, amit szerzője „történettudományi feldolgozások alapján” „állított össze”. Az érződik ebből, hogy az atlasz nem eredeti munka, hanem valamiféle összeollózás. Írását ezzel nyitja. Igen, így meggyőzőbbként hathat összes többi, már bemutatott manipulálása, megalapozva ezzel a munka módszeres hiteltelenítését, az olvasó majd elkövetkező félrevezetését. Ki kell igazítanom. Atlaszomat nem „összeállítottam”. Kár, hogy a magát így bizonyára szerénytelennek mutató szerzőre maradt, hogy ezt a recenzor helyett elmondja, de a valóság az, hogy a térképek megtervezése rengeteg kutatómunkával járt – annyi igaz, hogy jórészt nem elsődleges források igénybevételével, de ebben nincs is semmi említésre méltó: történelmi atlaszokat nem levéltári kutatások alapján szoktak készíteni – és nem kevésbé jelent önálló alkotómunkát az egyes esetekben alkalmazandó, rájuk nézve ideális bemutatási módszerek megtalálása sem, hogy az összetett munkafolyamat egyéb elemeit ne is említsem. Összeállítani abból lehet, ami valahol készen van. Erdély történetének atlasza néhány kivételes – de akkor is alaposan átdolgozott – átvételtől eltekintve, általam tervezett, egészen új térképekből áll. Az, hogy recenzorom e tényekről mit sem tud, aligha jelent jogcímet arra, hogy hosszú évek alkotási folyamatának eredményét elbagatellizálva „összeállítás”-ként intézze el.

Miközben alig van vége panaszainak, hasznos, jogos észrevétele egy sincs. Még azt is vitatom, hogy a „Kommunizmus” című, bármennyire is – de jó okkal – összetett térkép túlzásúfolt. Az ilyesmi ugyan lehet ízlés kérdése, annyi mégis biztos, hogy nem zsúfoltabb, mint az atlasz sok más, általa nem bíralt térképe. Itt is világos, hogy csak azért mond valamit, hogy mondjon, illetve – úgy tűnik –, hogy tompítsa írásának e térkép kapcsán olvasható egyetlen konkrét jóváhagyó tartalmi értékelését. Alap nélkül tette szóvá a civilizációk versengésére utalva azt is, hogy az „szinte kizárólag a világok válaszfútján, a Krisztus utáni első ezredforduló összefüggésében jelenik meg.” „Szinte kizárólag”? Mondhatja. A valóság azonban az, hogy e körül forog még három térkép (24., 63., 100.) teljes tartalma, emellett a téma meghatározó eleme a 25. és a 28. térképnek, akkor is, ha ezt a recenzornak nem sikerült azonosítania. De jelen van a kérdés fontos összetevőként máshol is, mindenekelőtt a 30., a 91. és a 99. térképen. Az utóbbi esetében különösen furcsa, hogy ezt nem látja, hiszen e térképnek része az általa „modernkori szakrális építészet”-ként említett, görögkeleti – és más román – egyházi létesítményeknek (magyar nyelvterületen emelésének) bemutatása, amely téma kívánatos szerepeltetésére saját ötleteként utal. Bár ennek, amint szeretné, egész térképet nem szenteltem – ez aránytalanság is lenne –, az nem állítható, hogy a jelenség érzékeltetése elmaradt. Ismételten utal hiányos-

ságként arra, ami az atlasznak része. Úgy tűnik, semmi sem drága számára a munka lejáratainak szolgálatában.

Hibáim vonatkozásában, amiket – a létezőket – egyáltalán nem kívánok elrejteni, arra irányuló nem kis erőfeszítései közben, hogy effélét találjon, föltűnő, hogy egyetlen ténylegeset sem sikerült azonosítania. Sajnos akadnak pedig. Magam ismertem föl a megjelenés után szórakozottságból eredő kettőt, és mások hívták föl a figyelmem egyes, szerencsére szintén csak periférikus jellegű továbbiakra. Ezért hálás vagyok, még abban az egy esetben is, amikor az észrevételt csak főnntartással tudom magamévá tenni.

Tagadhatatlan, és nincs is okom kétségbe vonni, hogy helyenként úgy fogalmaz, mintha látná munkám érdemeit. Ilyenkor azonban a kedvező közléshez egyidejűleg mesterséges leértékelést csempész, hogy annak beágyazottsága oldja mintegy föl rögtön a többnyire csak vonakodva kimondott, és van, hogy alig fölismerhető vagy kétséges elismerést. Nem valamiféle hiúság az, ami miatt zavar, hogy e téren legalábbis szűkkeblű. Rosszabb, hogy – lényegileg – fanyalgássorozata során szüntelen az az igyekezete, hogy ha másképp nem tud, hangulatilag megtegyen mindent az atlasz hozzájárulás voltának megvonására, értéke lefokozására. Űgyesen: tudatosságára nézve majdnem elbizonytalanít. Az atlasz/munkám/személyem összességükben lebecsülését szolgáló erőfeszítései gyakran bújtatottak, egyenként önmagukban elhanyagolhatóak is lehetnének, vagy szándékosságukról merülhet föl kétség. Annak tapasztalása viszont, hogy az összes ilyen félig-meddig rejtett, esetleg csak hatásában romboló fogalmazás egyirányú, eldönti: nem szerencsétlen de ártatlan szófűzések véletlen egybeeséséről van szó. A szándék rossz.

Hogy mi készthette a recenzort egy olyan, jellegében egyedülálló, aggályosan tárgyilagos munkának, amelynek megjelenése éppen a tények rögzítése és bemutatása által azzal is egybeesőnek tekinthető, amit nemzeti szempontnak lehet nevezni, ilyen, akármennyire is álcázott, mégis – mert alapvetően ez történt – megtámadására, fölfoghatatlan, de nem föladatom okát kifürkészni, és nem is ez a legfőbb kérdés.

Az igazi nehézség ezzel az ál-ismertetéssel az, hogy nem az olvasó érdekeit szolgálja. Nem tudhat meg belőle az érdeklődő szinte semmi érdemlegeset az atlaszról. Amit az olvasó a recenzortól – összezavarásán túl – mégis kap, az a legjobb esetben torzkép.

Haszontalan észrevételeit, írásának egészét, alkalmazhatatlanként elutasítom.